

UO'K: 81'25:32

Mastona YULDASHEVA,

PhD, dotsent v.b Guliston davlat pedagogika instituti, Guliston, O'zbekiston

E-mail: yuldashevamastona@gmail.com Orcid: 0000-0001-6904-355X

TISU v.b professori, PhD G.Salomova taqrizi asosida

SIYOSIY YANGILIKLAR TARJIMASIDA DISKURSIV STRATEGIYALAR VA KOLLOKATSION EKVIVALENTLIK MUAMMOSI

Аннотация

Maqolada ingliz siyosiy yangiliklarini o'zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan kollokatsion ekvivalentlik muammosi tahlil qilinadi. Diskursiv siljishlarning to'rt tipi ajratiladi va ularning oldini olish yo'llari asoslanadi.

Kalit so'zlar: siyosiy yangiliklar tarjimasi, mediatarjima, kollokatsiya, kollokatsion ekvivalentlik, semantik prosodiya, diskursiv siljish, modallik, baho yo'nalishi, korpus, tarjimon kompetensiyasi.

ДИСКУРСИВНЫЕ СТРАТЕГИИ И ПРОБЛЕМА КОЛЛОКАЦИОННОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ НОВОСТЕЙ

Аннотация

В статье анализируется проблема коллокационной эквивалентности при переводе англоязычных политических новостей на узбекский язык. Выделяются четыре типа дискурсивных сдвигов и обосновываются пути их предупреждения.

Ключевые слова: перевод политических новостей, медиаперевод, коллокация, коллокационная эквивалентность, семантическая просодия, дискурсивный сдвиг, модальность, оценочная направленность, корпус, компетенция переводчика.

DISCURSIVE STRATEGIES AND THE PROBLEM OF COLLOCATIONAL EQUIVALENCE IN POLITICAL NEWS TRANSLATION

Annotation

The article analyses the problem of collocational equivalence in translating English political news into Uzbek. Four types of discursive shift are identified and ways of preventing them are substantiated.

Keywords: political news translation, media translation, collocation, collocational equivalence, semantic prosody, discursive shift, modality, evaluative orientation, corpus, translator competence.

Kirish. Bugungi axborot makonida xalqaro siyosiy xabarlarining sezilarli qismi o'zbek o'quvchisiga tarjima orqali yetib boradi. Shu bois tarjima jarayonida yuzaga keladigan har qanday ma'no siljishi shunchaki lisoniy hodisa bo'lib qolmaydi – u o'quvchining voqea haqidagi tasavvurini shakllantiradi.

An'anaviy ravishda siyosiy matn tarjimasidagi noaniqliklar atamalar va realialarni o'girish bilan bog'lab izohlanadi. Aslida esa eng ko'p ma'no siljishi lug'aviy ekvivalenti mavjud bo'lgan, ko'rinishdan hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydigan so'zlarni o'girishda ro'y beradi. Sababi shundaki, bunday so'zlarning lug'aviy ma'nosi mos kelgani holda kollokatsion profili – doimiy so'z sheriklari doirasi – mos kelmaydi. Ushbu maqolaning maqsadi kollokatsion nomuvofiqlik oqibatida yuzaga keladigan diskursiv siljishlarni tasniflash va ularning oldini olish yo'llarini asoslashdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi bir necha omil bilan belgilanadi. Birinchidan, xalqaro siyosiy xabarlar o'zbek tilidagi media makonining barqaror tarkibiy qismiga aylandi. Ikkinchidan, bunday xabarlarining aksariyati tezkor rejimda, ko'pincha maxsus tarjimashunoslik tayyorgarligiga ega bo'lmagan muharrirlar tomonidan o'giriladi. Uchinchidan, siyosiy axborot jamoatchilik fikrini bevosita shakllantiradi, shu bois undagi ma'no siljishlari ijtimoiy oqibatga ega bo'ladi. Nihoyat, o'zbek tarjimashunosligida mediatarjima muammolari yetarlicha ishlanmagan yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda tarjimadagi ma'no siljishlari alohida xatolar to'plami sifatida

emas, kollokatsion normalarning obyektiv farqidan kelib chiquvchi tizimli hodisa sifatida qaraladi va shu asosda ularning tasnifi ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kollokatsiya tushunchasi J. Sinkler ishlarida ma'noning alohida so'zda emas, so'zlarning doimiy birikuvida shakllanishi haqidagi qoida bilan bog'liq holda asoslab berilgan [1]. M. Stabbs semantik prosodiya tushunchasini rivojlantirib, so'zning yashirin baho yo'nalishi uning doimiy sheriklari orqali belgilanishini ko'rsatadi [2]. Aynan shu qoida tarjimashunoslik uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega: lug'aviy ekvivalent semantik prosodiyani o'z-o'zidan o'tkazmaydi.

M.Beyker tarjima ekvivalentligini bosqichma-bosqich tahlil qilar ekan, so'z birikmasi darajasidagi ekvivalentlikni alohida muammo sifatida ajratib ko'rsatadi va manba tildagi kollokatsiyani tarjima tilida mexanik takrorlash g'ayritabiiy birikmalarni keltirib chiqarishini ta'kidlaydi [3]. K. Sheffner siyosiy diskurs tahlili va tarjimashunoslik kesishmasini tadqiq etib, tarjima jarayonida yuz beradigan mayda lisoniy o'zgarishlar siyosiy ma'noning qayta shakllanishiga olib kelishini ko'rsatadi [4].

E.Bielsa va S. Besnett global yangiliklar tarjimasini o'rganib, mediatarjima an'anaviy ma'nodagi matnni o'girish emas, balki tanlash, qisqartirish va qayta shakllantirishni o'z ichiga oluvchi murakkab jarayon ekanligini asoslaydi [5]. R. Valdeon jurnalistik tarjima bo'yicha tadqiqotlarning rivojlanish yo'nalishlarini umumlashtiradi [6]. P.Beyker esa korpus metodlarining diskurs tahliliga tatbiqini tizimli bayon etadi [7];

ushbu metodlar tarjima tahliliga ham muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin.

Mazkur masalaning o'zbek tilshunosligi va tarjimashunosligidagi ilmiy zamini ham mustahkam. O'zbek tarjima nazariyasining asoschisi G'.Salomov tarjimaning adekvatlik mezonlarini ishlab chiqar ekan, so'zma-so'z o'girish bilan mazmuniy muvofiqlik o'rtasidagi tafovutni nazariy jihatdan asoslab bergan va tarjimonning asosiy vazifasi lug'aviy moslikni emas, matnning butun ta'sirchanligini qayta yaratishdan iborat ekanligini ta'kidlagan [8]. Q.Musayev tarjima nazariyasi asoslariga bag'ishlangan ishida ekvivalentlikning turli darajalarini tavsiflab, birikma darajasidagi moslik masalasiga alohida e'tibor qaratadi [9]. Ushbu qarashlar mazkur tadqiqotning nazariy tayanchini tashkil etadi: agar tarjima birligi so'z emas, birikma va matn bo'lsa, ekvivalentlikni ham aynan shu darajada baholash lozim bo'ladi.

Sh.Safarov pragmatikistikaga oid ishida nutqiy faoliyatning kontekstga bog'liqligini va ma'noning muloqot vaziyatida shakllanishini asoslab beradi [10]. Ushbu qoida siyosiy yangiliklar tarjimasi uchun bevosita ahamiyatlidir: xabarning haqiqiy ma'nosi uning lug'aviy tarkibida emas, muayyan media kontekstida yuzaga keladi, binobarin, kontekstdan uzilgan holda o'girilgan so'z ekvivalent bo'lmay qolishi mumkin. Sh.Rahmatullayevning o'zbek tili frazeologiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlari esa turg'un birikmalarning o'zbek tilidagi tizimli tavsifini beradi va kollokatsion moslikni aniqlashda muhim manba vazifasini o'taydi [11].

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda siyosiy yangiliklar tarjimasidagi ma'no siljishlari kollokatsion normalar farqi nuqtai nazaridan yaxlit tizim sifatida tavsiflanmagan. Aksariyat ishlarda bunday siljishlar tarjimonning individual xatosi yoki mafkuraviy tanlovi sifatida talqin qilinadi. Mazkur holat tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, kollokatsion tahlil va tarjima siljishlarini aniqlash metodlaridan foydalanildi. Tahlil birligi sifatida manba matndagi kollokatsiya va uning tarjima matnidagi mos keluvchi birikmasi olindi.

Muhokama va natijalar. Manba tildagi so'z o'zining doimiy sheriklari tufayli muayyan yashirin baho yo'nalishiga ega bo'ladi. Uning lug'aviy ekvivalenti tarjima tilida boshqa sheriklar doirasiga ega bo'lsa, xabarning umumiy baho yo'nalishi o'zgaradi. Xususan, ingliz siyosiy jurnalistikasida salbiy prosodiyaga ega bo'lgan bir qator so'zlar o'zbek tilidagi ekvivalentlari orqali neytral yoki hatto ijobiy tusda idrok etilishi mumkin. Natijada o'quvchi manba matn muallifi nazarda tutgan tanqidni ohangini sezmaydi.

Mazkur siljishning o'ziga xosligi shundaki, u lug'at darajasida umuman ko'rinmaydi: tarjimon tanlagan so'z har qanday ikki tilli lug'atda tasdiqlanadi, muharrir ham unda xato topmaydi. Xato faqat matnning butun ta'sirchanligi darajasida namoyon bo'ladi. Aynan shu sabab mazkur tur tarjima tanqidida eng kam qayd etiladigan siljish hisoblanadi.

Baho ifodasining ochiq shakli bilan bog'liq siljish ham kuzatiladi. Ingliz siyosiy yangiliklarida baho ko'pincha bavoita – manbaga havola, shartli konstruksiyalar va evfemistik ifodalar orqali beriladi. O'zbek tilidagi mediaan'anada esa bunday bavoita ifodalar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri tasdiq shakliga o'tkaziladi. Oqibatda manba matnda boshqa shaxsga nisbat berilgan baho tarjima matnida muallifning o'z bahosiga aylanib qoladi.

Bu o'rinda jurnalistik javobgarlik masalasi ham yuzaga keladi. Manba matnda baho aniq bir shaxsga yoki tashkilotga nisbat berilgani bois nashr uning mazmuni uchun to'g'ridan-to'g'ri javobgar bo'lmaydi. Tarjimada nisbat berish shakli

yo'qolsa, ayni baho tarjima qilayotgan nashrning o'z pozitsiyasi sifatida qabul qilinadi. Demak, mazkur siljish nafaqat lisoniy, balki huquqiy va kasbiy-axloqiy oqibatlariga ham ega.

Modal vositalar sohasida vaziyat yanada jiddiy. Ingliz tilidagi siyosiy xabarlarda ehtimollik, taxmin va manbaga havola ma'nosini ifodalovchi vositalar izchil qo'llaniladi; ular xabar muallifi bilan bayon etilayotgan ma'lumot o'rtasida epistemik masofa hosil qiladi. Tarjimada ushbu vositalar ko'pincha tushirib qoldiriladi yoki qat'iy tasdiq bilan almashtiriladi. Natijada ehtimol sifatida taqdim etilgan ma'lumot dalil maqomini oladi.

Mazkur siljishning kelib chiqishida ikki omil ishtirok etadi. Birinchisi – lisoniy omil: o'zbek tilida epistemik modallikni ifodalovchi vositalar mavjud bo'lsa-da, ular ingliz tilidagidek darajada grammatikalashmagan va matnda majburiy tarzda takrorlanmaydi. Ikkinchisi – uslubiy omil: o'zbek media matnida qat'iy tasdiq ohangi ravon va ishonarli hisoblanadi, ehtimollik shakllarining takrorlanishi esa uslubiy og'irlik sifatida baholanadi. Shu bois tarjimon modal vositani tushirib qoldirganda uslubiy jihatdan to'g'ri, mazmuniy jihatdan esa noto'g'ri qaror qabul qilgan bo'ladi.

Nihoyat, mas'uliyat ifodasi bilan bog'liq siljish mavjud. Manba matnda majhul nisbat yoki nominalizatsiya orqali harakat subyekti ataylab ko'rsatilmagan bo'lishi mumkin. Tarjimada esa sintaktik moslashtirish jarayonida subyekt tiklanib qo'yiladi yoki, aksincha, aniq ko'rsatilgan subyekt tushirib qoldiriladi. Har ikki holatda ham mas'uliyatning taqsimlanishi o'zgaradi, bu esa siyosiy xabar uchun mazmuniy jihatdan ahamiyatli hisoblanadi.

Ushbu turdagi siljish o'zbek tilining sintaktik qurilishi bilan ham bog'liq. Majhul nisbatli ingliz konstruksiyasini o'zbek tiliga o'girishda tarjimon ko'pincha subyektni tiklashga majbur bo'ladi, chunki subyektsiz gap sun'iy tuyuladi. Biroq manba matnda subyektning ko'rsatilmagan tasodif emas – u ko'pincha ongli diskursiv tanlov natijasidir. Shu bois tarjimon bunday hollarda subyektni tiklashdan oldin uning manba matnda nima uchun berilmaganini aniqlab olmoq'i lozim.

Olib borilgan tahlil kollokatsion nomuvofiqlik oqibatida yuzaga keladigan diskursiv siljishlarni to'rt tipga ajratish imkonini berdi: semantik prosodiyaning siljishi, baho yo'nalishining oshkor o'zgarishi, modal masofaning yo'qolishi va mas'uliyat ifodasining siljishi. Ulardan birinchisi eng ko'p uchraydigan va ayni paytda eng kam seziladigan tur hisoblanadi, chunki leksik darajada hech qanday xato mavjud emas; uchinchi esa axborotning ishonchlilik darajasini sun'iy ravishda oshirgani bois eng jiddiy oqibatlariga ega.

Mazkur tasnif muhim nazariy xulosaga olib keladi: siyosiy yangiliklar tarjimasidagi diskursiv siljishlarning aksariyati tarjimonning mafkuraviy tanlovi natijasi emas. Ular ikki tildagi kollokatsion normalarning obyektiv farqi va tarjima tilidagi mediaan'ana ta'sirida beixtiyor yuzaga keladi. Bu xulosa amaliy jihatdan ham muhim: agar siljishlar tizimli va bashorat qilish mumkin bo'lsa, demak, ularning oldini olish ham mumkin.

Shu asosda kollokatsion ekvivalentlikni ta'minlashning uchta amaliy shartini ajratib ko'rsatish mumkin. Avvalo, tarjima qarori lug'aviy ekvivalent darajasida emas, kollokatsiya darajasida qabul qilinmog'i lozim: tarjimon tanlayotgan so'zning o'zbek tilidagi doimiy sheriklari doirasini hisobga olmog'i kerak. Ikkinchidan, modal vositalarni o'girishda ularning epistemik vazifasi saqlanmog'i shart – ehtimollik ifodasini qat'iy tasdiq bilan almashtirish mazmuniy xatodir. Uchinchidan, majhul nisbat va nominalizatsiya o'zbek tilining sintaktik me'yorlariga moslashtirilayotganda manba matndagi mas'uliyat taqsimoti o'zgarmasligiga e'tibor qaratilmog'i dardkor.

Mazkur talablar korpus ma'lumotlariga tayangan holda obyektivlashtirilishi mumkin. Xususan, ingliz va o'zbek tilidagi siyosiy matnlar korpuslari asosida kalit so'zlarning kollokatsion profillarini qiyoslovchi ikki tilli ro'yxat tuzilsa, tarjimon lug'aviy ekvivalent bilan birga kollokatsion moslik haqida ham ma'lumotga ega bo'ladi. Bunday resurs tarjima amaliyotida ham, tarjimonlarni tayyorlash jarayonida ham qo'llanilishi mumkin.

Tarjimonlarni tayyorlash nuqtai nazaridan qaraganda, olingan natijalar amaliy mashg'ulotlar mazmuniga ham ta'sir ko'rsatadi: bo'lajak mutaxassislar bilan manba va tarjima matnlarini yonma-yon qo'yib, yuqorida tavsiflangan to'rt tip bo'yicha tahlil qilish mashqlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Ingliz tilidagi siyosiy yangiliklarni o'zbek tiliga o'girishda yuzaga keladigan ma'no siljishlarining salmoqli qismi lug'aviy ekvivalentning noto'g'ri tanlanishi bilan emas, kollokatsion profillarning mos kelmasligi bilan

izohlanadi. Mazkur siljishlar to'rt tipga ajraladi: semantik prosodiyaning siljishi, baho yo'nalishining oshkor o'zgarishi, modal masofaning yo'qolishi va mas'uliyat ifodasining siljishi.

Ushbu siljishlar tizimli xarakterga ega bo'lgani bois ularning oldini olish mumkin. Buning uchun tarjima qarori kollokatsiya darajasida qabul qilinmog'i, modal vositalarning epistemik vazifasi saqlanmog'i va mas'uliyat taqsimoti o'zgartirilmasligi lozim. Ikki tilli kollokatsion profillar ro'yxatining yaratilishi esa mazkur talablarni amaliyotda ta'minlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari tarjima amaliyotida, tarjimonlarni tayyorlashda va mediasavodxonlikni oshirishga qaratilgan ishlarda qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotning istiqbolli yo'nalishi sifatida ikki tilli korpusni kengaytirish va unda aniqlangan kollokatsion profillarni miqdoriy o'lchash ishlarini ko'rsatish mumkin. Bundan tashqari, mazkur tasnifning boshqa matn turlari – iqtisodiy, huquqiy va ilmiy-ommabop materiallar tarjimasiga nisbatan qo'llanilishi ham alohida tadqiqot mavzusi bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
2. Stubbs, M. (2001). *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.
3. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
4. Schäffner, C. (2004). Political discourse analysis from the point of view of translation studies. *Journal of Language and Politics*, 3(1), 117–150.
5. Bielsa, E., & Bassnett, S. (2009). *Translation in Global News*. London: Routledge.
6. Valdeón, R. A. (2015). Fifteen years of journalistic translation research and more. *Perspectives: Studies in Translatology*, 23(4), 634–662.
7. Baker, P. (2006). *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.
8. Salomov, G'. (1983). *Tarjima nazariyasi asoslari*. Toshkent: O'qituvchi.
9. Musayev, Q. (2005). *Tarjima nazariyasi asoslari*. Toshkent: Fan.
10. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
11. Rahmatullayev, Sh. (1992). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati.